

Žáček, Václav

Česká účast při výstavbě Srbska jako moderního státu v 40. letech XIX. století

In: *Otázky dějin střední a východní Evropy. [I.]*. Hejl, František (editor).
Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1971, pp. 205-219

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120764>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VÁCLAV ŽÁČEK (PRAHA)

ČESKÁ ÚČAST PŘI VÝSTAVBĚ SRBSKA JAKO MODERNÍHO STÁTU V 40. LETECH XIX. STOLETÍ

Čtyřicátá léta 19. století jsou v novodobých srbských dějinách dobou velice důležitou. Tehdy totiž Srbské knížectví, tvořící autonomní součást osmanského Turecka, vykročilo na dráhu své státní přestavby v moderní stát s buržoazií jako řídicí společenskou složkou, se všemi změnami k lepšímu, jež přinášel její příchod k moci. Ve srovnání s podobnými změnami v zemích střední Evropy bylo zde několik vážných rozdílů. Především třída upadajících feudálních vlastníků půdy byla zde dvojnásob cizí, turecká a moslimská; národní srbský element se zde uplatňoval formou drobných pozemkových vlastníků, sedláků, kmetů, z nichž někteří se věnovali obchodu, zvláště obchodu s dobytkem, v němž dosáhli značných úspěchů. Stali se zárodkem vesnické buržoazie, jež na sebe vzala hlavní roli v úsilí o změny ve správě knížectví. Ta byla v rukou despotického knížete Miloše Obrenoviće, největšího křesťanského pozemkového vlastníka v zemi, který jen velice neochotně připouštěl k účasti na správě státu příslušníky první směny srbské buržoazie, značně dravé v úsilí o uspokojení svých třídních zájmů. Proto jen s nechutí vydal r. 1835 první srbskou ústavu, kontrassegnovanou tureckou vládou, jíž po bok knížete postavena rada s doživotními členy, obdařená značnou pravomocí. Jejimi členy byli kromě oblastních notáblů také představitelé mladé buržoazie, z nichž někteří byli protivníky knížete.¹ Miloš se však nechtěl řídit omezeními, jež mu ukládala ústava; raději odstoupil a přenechal knížecí trůn svému mladému synovi Michalovi, který však byl v odporu proti omezením ústavou stejně důsledným jako jeho otec. Konflikty mezi ním a členy rady, obránci ústavy, pro něž se vžil název *ustavobranitelů*, se množily, až nakonec vyústily v povstání, jehož vůdci byli Vučić a Petro-nijević, před kterým musel Michal odejít ze země a poskytnout jí možnost zvolit si nového knížete.

¹ O Milošovi a jeho vládě viz *Br. Stojančević*, Miloš Obrenović i njegovo doba, Beograd 1966.

Tento boj ustavobranitelů s despotickou knížecí mocí odehrával se na pozadí diplomatického zápasu západních mocností (Anglie, Francie) s carskou diplomacií o vliv v Turecku, a proto se volba nového knížete stala součástí tohoto sporu.² Ze zápasu o knížecí hodnost vyšel jako vítěz syn národního hrdiny Černého Jiří Alexander Karađorđević. Jeho dvoji volba byla přímo vybojována západními velmocemi na ruské diplomacii, jež se nakonec musela r. 1843 smířit s volbou Karađorđeviče a ministry z řad ustavobranitelů, s Vučićem, Petronijevićem (zahr. záležitosti), Garašaninem (vnitro) a d.

K volbě Karađorđeviče a vítězství ustavobranitelů jako představitelů západní orientace srbské zahraniční politiky přispěla také politická aktivita konzervativní frakce polské emigrace, vedené kn. A. Czartoryským, zaměřující se na balkánské a slovanské problémy.³ Zásobovala západní nepřátele carského vlivu na Balkáně podněty, kde a jak mu nejlépe čelit, a utvrzovala ustavobranitelské předáky v odporu proti němu, ve víře v západní spojence a v dočasně loajalitě vůči Portě. Činila tak zvláště prostřednictvím svých agentů v Turecku, z nichž hlavní agent v Cařihradě M. Czajkowski a L. Lenoir-Zwierkowski v Bělehradě značnou měrou přispěli k vítězství ustavobranitelů a volebnímu úspěchu Karađorđeviče. Značnou úlohu přitom sehrála i slovanská argumentace, s kterou zvláště úspěšně operoval Lenoirův nástupce v Bělehradě moravský rodák František Zach, kterému se podařilo získat důvěru ministra vnitra Garašana a vzbudit v něm slovanský zájem.

Ilija Garašanin byl nejvzdělanější člen vůdčí skupiny ustavobranitelů. V politice byl samouk dychtivý poznání a čerpající svá poučení v západoevropských politických představách a v západní správní organizaci státu. Byl důsledným protivníkem ruského politického vlivu. Tato důslednost ho odlišovala od zchytralého Petronijeviče a ještě více od málo vzdělaného Vušiče. Zato ho sblížovala s novým agentem Czartoryského Zachem (od října 1843), který tehdy uzavřel svůj klikatý životní vývoj polonofila, emigranta a revolucionáře vstupem do politických služeb polského konzervativního knížete.⁴

Zachovo postavení v Bělehradě nemělo mít nic společného s činností revolučního agenta; takové agenty konzervativní Czartoryski nevysílal. Zprvu měl Zach pozorovat vývoj poměrů a podávat přes Cařihrad (Czajkowski) zprávy o událostech v Srbsku a sousedství; teprve po upevnění a prověření svého postavení mohl tlumočit srbským předákům rady svého pařížského šéfa, popř. své vlastní, arci vždy zkoordinované s názory polského knížete. Důležitá byla nenápadnost a diskrétnost jeho vystupování. Protože Zachovým posláním byla činnost v oblasti diplomatických styků, byla větší část pracovní instrukce, kterou si sám navrhl a kterou Czarto-

² V. J. Vučković, Srpska kriza u istočnom pitanju (1842–1843), Beograd 1957. O ustavobranitelích, jejich příchodu k moci a vládním kursu viz zvl. Sl. Jovanović, Ustavobranitelji i njihova vlada, Beograd 1912; Drag. Stranjaković, Vlada ustavobranitelja 1842–1853, Beograd 1932; Vasa Čubrilović, Istorija političke misli u Srbiji XIX veka (Kap. V.), Beograd 1958.

³ M. Handelsman, Czartoryski, Nicolas Ier et la question du Proche Orient, Paris 1934, a velké dílo téhož autora Adam Czartoryski, II, Warszawa 1949.

⁴ O jeho dosavadní činnosti viz V. Žáček, Brněnská léta Františka Zacha (1807 až 1843), in: Brno v minulosti a dnes VIII, Brno 1966, 47–74.

ryski bez podstatných změn schválil,⁵ zaměřena na tuto sféru, zatímco otázky vnitřních poměrů balkánských zemí byly až na druhém místě. A protože Zach vyšel z české všeslovanské školy, uložil si také své vlastní úkoly z oblasti mezislovanských styků, zvláště vzájemného sblížení jižních Slovanů mezi sebou a v dalším sledu sblížení s nimi západních Slovanů. „Poláci, rakouští i turečtí Slované musí postupovat společně, musí bojovat proti společným nepřátelům, Rusku a Rakousku . . . Budu se snažit upevnit [mezi nimi] smysl pro slavismus, mnohým lidem ještě nejasný. Záleží především na tom, aby Slované poznali pokud možno nejvíce své vlastní zájmy, aby je Rusko v tomto ohledu nerozdrtilo.“ Pokud šlo o jižní Slovaný samotné, přiznával hlavní úlohu Srbům a v duchu představ Czartoryského zastával prospěšnost jejich dobrého poměru k Turecku, i když dočasného. Avšak orientace na rakouské Slovaný ho poutala více, až to budilo nespokojenost jeho představených v Paříži.

O jeho poslání nebylo možné neinformovat srbské ustavobranitelské předáky a Garašanin byl prvý z nich, který pochopil jeho cíl a smysl. Důležité bylo, že současně byl Garašanin vystaven podobnému přesvědčovacímu úsilí charvátských stoupenců ilyristu, kteří zajížděli do Srbska (Car, Čavlović) a po seznámení se Zachem postupovali s ním jednotně v přesvědčovacím úsilí o nutnosti politického sblížení jižních Slovanů. Garašanin, který znal podstatu Zachova tajného pobytu v Srbsku a ke kterému měl Zach volný přístup, naslouchal se zájmem jeho výkladům o perspektivách slovanské politiky Srbska a pomáhal mu překonávat nedůvěru některých srbských předáků k Polákům, k slovanskému hnutí a ilyristu; budil také jeho zájem o osud slovanských národů v Turecku a upozorňoval na prospěch, který podpora jich může přinést Srbsku. Ponevadž argumenty pronášel agent vysoce vzdělaný, znalý politických poměrů a života v pokročilých západních zemích a jako absolvovaný právník vídeňské university, chápající potřeby státní správy, školství a vojenství, neodolal nakonec Garašanin jeho přesvědčování a v lednu 1844 vyzval Zacha, „aby mu vytýčil plán, jak působit na Slovaný, neboť chápe, že je již čas formálně se jimi zabývat, systematicky“.⁶ Že měl na mysli více než pouhou slovanskou politiku, o tom svědčí jeho dodatek k výzvě: „Žádám o totéž mnohé ze svých přátel, abychom měli v otázce jasno.“

Výsledkem Zachova úsilí byl rozsáhlý elaborát o slovanské politice Srbska, který po Garašaninově zkrácení a pravděpodobně nové Zachově redakci vešel do dějin jako Garašaninovo „*Načertanije*“ z r. 1844, jako program srbské politiky v poměru k balkánským Slovanům, oživovaný v různých adaptacích až do r. 1918. Protože jeho vzniku, vývoji a uplatnění byla již věnována rozsáhlá historická literatura jihoslovanská, polská i česká,⁷ omezím se zde jen na jeho nejstručnější charakteristiku.

⁵ Comment j'entends na mission dans les pays slaves de la Turquie, Paris 13 Août 1843, Biblioteka Czartoryských v Krakově — dále jen B. Czart. — rkp. 5390, f. 9–28.

⁶ Zach Czajkowskému 12. I. 1844. B. Czart. 5390, f. 199–208.

⁷ Zde uvádím jen literaturu věnovanou speciálně „*Načertaniji*“: M. Vukičević, Program spoljne politike Srbije na koncu 1844 godine, Delo, Beograd 1906, knj. 38; Drag. Stranjaković, Jugoslovenski nacionalni i državni program Kneževine Srbije iz 1844 god., Srem. Karlovci 1931 (zvl. otisk z Glasnika istoriskog društva u Novom Sadu 1931), Kako je postalo Garašaninovo „*Načertanije*“, Spomenik SAN XCI, Beo-

Byl to v podstatě politický program další srbské zahraniční politiky, ke kterému Zach dodal základní předlohu, do které vložil směrnice slovanské politiky kn. Czartoryského na Balkáně, takže pořadí iniciátorů, popřípadě autorů by bylo: Czartoryski—Zach—Garašanin, z nichž poslední vlastně jen zpracoval rozsáhlou všeslovanským duchem dýšící Zachovu předlohu, z které vypustil vše, co nevyhovovalo jeho představám o situaci Slovanů v Turecku, omezil rozsáhlé partie o poměru k ostatním Slovanům v Rakousku — o úplném vypuštění zmínky o Česích ani nemluvě — a doplnil vlastními dodatky, vyplývajícími z vlastní znalosti tureckých poměrů. Třeba ještě dodat, že podle představy Czartoryského měl jihoslovanský stát vyhovovat potřebám polské osvobozené politiky; podle koncepce rakouského Slovana Zacha měl mít protirakouské poslání, připouštějící rozpad monarchie, a posléze podle strážlivého Garašanina měl se srbský stát v prvním sledu svého poslání omezit na koncentraci Srbů v Turecku a pak teprve pokračovat dále, což bylo více naznačeno mezi řádky.

*

Návrhem programu slovanské politiky Srbska velice vzrostla v ustavobranitelských kruzích Zachova vážnost jako politického experta. To mělo za následek, že Zach byl zahrnován dalšími dotazy a žádostmi o vyjádření k problémům z oblasti politiky a správy státu, až nakonec o vypracování návrhu celkové nové organizace Srbského knížectví, který Zach dokončil r. 1847 a nazval „*Osnovne misli*“ (*Základní myšlenky*). Je to elaborát stejně průkopnický (na srbské poměry) jako „Načertanije“. Avšak osud se k němu zachoval macešsky, neboť revoluční události r. 1848 a Zachův odchod z Bělehradu způsobily, že nebyl v srbských vládních kruzích plně prodiskutován a že se tudíž nestal základem pro vypracování definitivního programu srbské státní správy a vnitřní politiky, jak tomu bylo v případě „Načertanija“ v oblasti politiky zahraniční. Proto byl ve vědecké literatuře dlouho téměř neznám a teprve v posledním desetiletí seznámila se srbská historická veřejnost s jeho obsahem, avšak nikoli s procesem jeho vzniku,⁸ jehož rekonstrukce má být předmětem tohoto pojednání.

Přípravy k němu můžeme bezpečně sledovat od listopadu 1844, tedy od doby, kdy přední představitelé ustavobranitelského kursu byli pod silným dojmem z jeho plánu slovanské politiky Srbska. Ve své agentské zprávě

grad 1939; *Lj. Aleksić*, Šta je dovelo do stvaranja „Načertanija“?, *Ist. pregled* (Beograd) 1954, 68–71; *Voj. Vučković*, Učešće Hrvata u pripremi Garašaninovog „Načertanija“, *Jugosl. revija za međunarodno pravo* (dále zkráceně JRMP) 1954, Knez Miloš i osnovna politička misao sadržana u Garašaninovom „Načertaniju“, JRMP 1957, *Prilog proučavanju postanka „Načertanija“* (1844) i „Osnovnih misli“ (1847), JRMP 1961; *M. Popović*, Načertanije i srpski pisci oko četrdesetosme, *Savremenik* 1958; *V. Čubrilović*, Istorija političke misli v Srbiji XIX veka, Beograd 1958; *M. Valentić*, Konceptija Garašaninova „Načertanija“ 1844, *Hist. pregled* (Zagreb) 1961; *R. Perović*, Oko „Načertanija“ iz 1844 godine, *Ist. glasnik* 1963. — *M. Handelsman*, Pierwsza stała misja polska w Belgradzie w XIX wieku, *Šišićev zbornik*, Zagreb 1929; Adam Czartoryski, II, Warszawa 1949. — *V. Žáček*, Češko i poljsko učešće u postanku Garašaninova „Načertanija“ (1844), *Hist. Zbornik* (Zagreb) 1963; Česká účast při pokusech o politické sblížení Charvátů a Srbů ve 40. letech 19. století, *Slovanské hist. studie* (Praha), VI, 1966.

⁸ Viz *Voj. Vučković*, *Prilog proučavanju postanka „Načertanija“* (1844) i „Osnovnih misli“ (1847), JRMP VII, Beograd 1961.

ze 16. listopadu⁹ psal Zach nezastřeně o novém požadavku tlumočeném mu přednostou knížecí kanceláře Alexou Jankovičem: „Alexa Jankovič mne již podruhé žádal a tentokrát téměř oficiálně, abych mu vypracoval návrh organizace rady ministrů, poněvadž toto opatření je v zásadě rozhodnuto. Naši přátelé se chtějí připravit na rozpravu; žádali mne o to, aby byli lépe vyzbrojeni než Hadžić, kterého budou nuceni pověřit redakcí tohoto organického zákona.¹⁰ Je to velká práce pro mne. Račte mne tedy omluvit, jestliže Vám píši stručně o tom, co se děje v Bělehradě. Kdybych měl čekat na Vaše rady (tj. Czajkowského) a ještě více na rady Jeho Výsosti (tj. Czartoryského), velice bych se zpozdil ve své práci a je třeba, abych pracoval rychle; čekají na mne.“ Se svým úkolem se svěřil francouzskému konzulovi Durandovi de St. André, v jehož úřadě byl dočasně zaměstnán, aby jako nepracující soukromník nebudil pozornost rakouských a ruských agentů. Svůj úkol pojímal vážně, zvláště proto, že instituce rady ministrů nebyla zakotvena v dosavadní srbské ústavě, třebaš byla nepostradatelná. „Záležitost je zásadně rozhodnuta,“ referoval o 14 dní později Czajkowskému o svém výkladu konzulovi,¹¹ „ale není ještě realizována. Musíme si být vědomi toho, že to je další prostředek, jak posílit knížete, aby se řídil radami našich přátel a vrátil státní záležitosti radě ministrů, aby nebyly dále vystaveny kapricům kamarily, složené z lidí neznalých problémů a vidoucích jen lukrativní místa.“ Konzul souhlasil se Zachovými názory a zhodnocením společnosti stojící poblíž knížecí vlády, v níž byli i ctižádostivci dychtiví zbohatnutí a kariéry, vrtkaví a nestálí, když šlo o jejich prospěch. Konzul se dokonce propůjčil k tomu, že společně se Zachem přesvědčoval knížete o nezbytnosti připravovaného díla. Ministerská rada v moderním obsahu toho pojmu by se scházela každý čtvrtek a ministři by v ní referovali o záležitostech svých resortů. V případech nejednoty mezi členy vlády a senátem, bylo by možné pozvat do rady předsedu senátu, popř. všechny senátory. Pokud jde o Zacha, seznámil knížete s hlavními myšlenkami memoranda, které v té záležitosti připravoval:

„Vyložil jsem stručně, že každá vláda musí se snažit plnit poslání státu, že v Srbsku není jím jen bezpečnost sama o sobě; srbský národ svěřil vládě péči o všechny hlavní záležitosti společnosti; tolik záležitostí svěřených správě vícera osob však vyžaduje, aby se ministři dohodli — jinak nebude jednoty ve vládě.“ Zdůrazňoval, že tímto způsobem bude možné předem připravovat řešení složitých státních problémů. V další části svého přesvědčujícího výkladu uváděl Zach rozdíly ve funkci a činnosti ministerské rady ve státech s absolutistickým a konstitučním režimem a v republikách; všude je hlava státu obklopena radou, ať se jí říká říšská nebo státní rada či ministerstvo. Nejvíce pozornosti věnoval činnosti minister-

⁹ B. Czart. 5391, f. 569–585.

¹⁰ *Jovan Hadžić-Svetić* (1799–1869), srbský básník, politik a především vynikající právník, vysoce vzdělaný, původem z jihouherského Somboru. Od r. 1837, ač tzv. „švaba“ (tj. příchozí z Rakouska), působil v Bělehradě, kde za 9 let vypracoval své životní dílo *Srpski Građanski Zakonik*, který byl uveden v platnost r. 1845. Pak však musel po delším sporu s Vučićem opustit Srbsko. Se Zachem ho pojila pouta upřímného přátelství. R. 1847 byl členem uherského sněmu v Bratislavě a v l. 1850–1854 komisařem pro soudnictví ve Vojvodině; pak v penzi. Vynikl také jako básník.

¹¹ Zach Czajkowskému 30. XI. 1844, B. Czart. 5391, f. 601–635.

stva v konstitučním státě, jeho odpovědnosti jak vůči knížeti, tak vůči národu. „Tato odpovědnost musí být kolektivní a nikoli pouze individuální; všichni ministři musí mít svůj plán, svůj cíl, své zásady atd.; aby se mohli dohodnout, třeba v radě diskutovat.“ V dalším výkladu o činnosti této základní složky novodobého státního organismu, jak ji poznal na Západě, zabýval se Zach otázkou předmětu jednání ministerské rady: „Žádné detaily, jenom všeobecná opatření, nebo taková, která mají obecný nebo vysoký speciální význam.“ Svým polským zaměstnavatelům slíbil, že jim pošle výtah ze svého elaborátu.¹²

Tolik o obsahu Zachova plánu organizace a kompetence ministerské rady. Když se však plán stal předmětem jednání ministrů, jeho cesta k přijetí se zastavila. Ministři nebyli jednotní. Objevila se potřeba rekonstrukce vlády, ze které by měl být odstraněn rusofilský a méně kvalitní Pavel Stanišić, což hlavní ustavobranitelské autority Vučić a Petronijević zatím nechtěli. „Knižě pak neměl dosti autority, aby se s úspěchem uchoopil otěži svého ministerstva. Nezbyvá nám než čekat,“ končil Zach své hlášení o odkladu tohoto reformního pokusu, s kterým bylo možné vysoutpit později v souvislosti s diskusí o změně ústavy.¹³

Memorandum o organizaci ministerské rady nebylo jediným Zachovým elaborátem, který napsal v souvislosti s „Načertanijem“. V jeho zprávách objevuje se několikrát zmínka o elaborátu „*Nekoliko reči*“, jednou přímo v souvislosti s „Načertanijem“,¹⁴ dvakrát samostatně jako „*Nekoliko reči*“. Obě zmínky nutno od sebe oddělit. V prvé jde nepochybně o „Načertanije“; v případě dalších dvou zmínek šlo, jak ukázal Stranjaković, o memorandum „*Nekoliko reči o Rusko-Austrijskim intrigama u početku 1845 godine*“, které připsal Garašaninovi jako autoru.¹⁵ Toto připsání není však plně přesvědčující. Ve zprávách z 28. února a 28. března¹⁶ psal totiž Zach o „*Nekoliko reči*“ jako o svém díle. Věc komplikuje skutečnost, že zmínky o něm jsou vždy v sousedství informací o slovanské politice Srbska, jejíž národně osvobozenecový charakter nemohl být ani Rusku, ani Rakousku vítaný. Zach patrně dodal surový výrobek, zatímco Garašanin, pravděpodobně, dal elaborátu diplomaticky uhlazenější podobu. Stranjaković své rozhodnutí učinil bez znalosti vlastních Zachových doznání o osobní angažovanosti na „*Nekoliko reči*“.

Změna ústavy, o které Zach psal ve zprávě o odkladu rozhodnutí o jeho návrhu na zřízení ministerské rady, nedala na sebe dlouho čekat — aspoň diskuse o ní. Zdá se, že Zach činil vše, aby tato otázka byla stále živá a že v jejím zájmu osobně agitoval. „Pokud jde o projekt reorganizace anar-

¹² B. Czart. 5391, f. 601–635. V materiálech kanceláře Czartoryského jsem jej však nenašel. Další část raportu z 30. listopadu je věnována kampani proti „švabům“ v srbské knížecí službě, jíž v čele stál Vučić a s ním Zach nesouhlasil. Postihovala jeho nejlepší přátele Hadžiće a Nikoliće, o jejichž informace se ve své agentské činnosti opíral.

¹³ Zach Czajkovskému 23. V. 1845, B. Czart. 5392, f. 549–600.

¹⁴ Ve zprávě ze 7. II. 1845 píše, že Alexa Janković „a communiqué au Prince mes načertanije ou nekoliko reči“. Viz V. *Záček*, Česko i poljsko učešće..., Hist. zbornik XVI, 1963, 50, 51.

¹⁵ *Drag. Stranjaković*, Kako je postalo Garašaninovo „Načertanije“, Spomenik SAN, XVI/70, 103–104.

¹⁶ B. Czart. 5392, f. 235–256, 347–373.

chické ústavy srbské,“ hlásil ve zprávě ze 4. července 1845,¹⁷ „mé dopisy svědčí o tom, že jsem vícekrát vyslovil reformní myšlenky Garašaninovi, Al. Jankovičovi, Kneževićovi, Rajovi, Nikolićovi a d.¹⁸ Naposled učinil jsem v tomto smyslu rozklad samotnému knížeti a dvakrát či třikrát Hadžićovi, který mne přesvědčoval, že není autorem té ústavy, která je, neboť zpotvořili jeho prvotní návrh (»vù qu'on a dénaturé son projet primitif...«). Podle mé znalosti místních poměrů třeba se vyvarovat rozšíření pověsti o návrhu reformy, jinak se bude křičet o despotismu. Stačí zpracovávat naše přátele, Garašanina, knížete, Al. Jankoviče, Kneževiče, aby pochopili, že tato změna je potřebná a jak ji provést. Vložil jsem knížeti, že [dosavadní] ústava je špatná, neboť byla namířena proti knížeti Milošovi jako nástroj k jeho svržení a že celá vláda bude proti této ústavě... a Vy [tj. kníže] nebudete moci řídit se touto ústavou. Dnes [naši přátelé] cítí potřebu zorganizovat radu ministrů, aby bylo možné soustředit nejvyšší moc, podle ústavy dosud rozdrobenou; dnes vidí, že se senátory, kteří nejsou na nikom závislí a které může sesadit jen Porta, nelze nalézt prostředek, jak zachovat tutéž linii postupu a že [senát] bude stále arénou intrik z ciziny. Petronijević neusiluje vůbec o nápravu, chce skupštinu, bude k tomu pracovat a brzy ho uvidíme vystoupit, neboť chce imponovat knížeti. Vučić a Petronijević spoléhají ještě na svůj starý vliv. Jestliže kníže jen trochu počká se zřízením skupštiny, stane se jejím pánem.“

Bylo nutno sáhnout k delší citaci ze Zachovy zprávy, aby lépe vyniklo rozvrstvení ustavobranitelských skupin v názoru na změnu ústavy a vůbec reorganizaci státu. Vidíme, že myšlenky přáli vzdělaní vedoucí úředníci knížecí kanceláře, zčásti „švabové“, zpracovaní Zachem, a Garašanin, který chápal, že měnící se skladba srbské společnosti vyžaduje přiměřené změny v organizaci a řízení státu. Rozpakoval se však k tomu přikročit bez souhlasu svých přátel z doby povstání proti Obrenovićům Vučiće a Petronijeviče. A těm šlo spíše o zachování dosavadní struktury státního řízení, protože v opoře o ni byli si jisti svým vlivem a mocí, o kterou by se v případě provedení reformy ústavy, popř. zřízení rady ministrů, museli dělit se vzdělanějšími vyššími byrokraty a jejich stoupenci, z nichž někteří se vraceli ze Západu s vyšším vzděláním. Tu také pochopíme, proč Vučićův a Petronijevićův poměr k Zachovi stával se napjatějším a proč Zach se svými reformními podněty musel vystupovat velice opatrně.

Odpor Vučićovy skupiny vůči reformním plánům, s nimiž Zach opatrně agitoval mezi svými přáteli, nebyl jediným zdrojem jeho obav, zda se mu to podaří. Druhým zdrojem, domnívám se, že větším, byla politická nezvřílost srbské společnosti, o níž pochyboval, že pochopí význam a dosah reformy. „Reforma ústavy se zde nijak nepocituje jako potřebná,“ hlásil do Paříže o tři měsíce později.¹⁹ „Srbové nevědí vůbec nic o evropských ústavách, o rovnováze sil [ve státě]; v Srbsku není ani šlechty, ani aristokracie [!], ani silného třetího stavu, i když tento je již na cestě svého

¹⁷ B. Czart. 5392, f. 759–806.

¹⁸ Kromě Garašanina jde vesměs o vysoké úředníky knížecí kanceláře, vesměs oddané ustavobranitelskému programu a dobré Zachovy přátele, kteří mu nejednou poskytli cenné informace a také pomoc proti útokům rakouského a ruského konsula a nepřítelů z Vučićova okolí.

¹⁹ Zach Czajkowskému 3. X. 1845, B. Czart. 5392, f. 1167–1198.

rozvoje, avšak je slabý. Řečeno prostě, je jen kníže a národ a mezi nimi jednotlivci, vlivní svými službami, jež prokázali zemi, svým bohatstvím a obratností... Téměř všichni tito lidé jsou u moci a spokojeni se svými místy. Zájem země však vyžaduje, aby mnozí z nich byli odstraněni, avšak nikdo nemá nebo nemůže mít k tomu odvalu, neboť kníže není dosti silný... Avšak tvrdit, že Srbové nemají politický zájem, bylo by omylem... Každý Srb chce vědět, co se děje, a vidět, co se stalo a proč se to stalo.“

Proto, aby podepřel a usměrnil tuto vlastnost Srbů v duchu potřeb nové doby a odstranil staré formy státní organizace, začal Zach sám pracovat na plánu zřízení základní instituce, která by to měla zajišťovat, totiž skupštiny. „Navrhuji tedy zákon o organizaci skupštiny“ [podtrhl V. Ž.], hlásil po předchozím historickém nástinu vzniku této instituce, „bez které by se zhoršilo a roztránilo veřejné mínění a bez nějž národ nemůže vyvinout větší usilí. Kníže se může směle svěřit skupštině, jež bude nepochybně pro něho, stanou-li se »velikaši«²⁰ menšími; třeba, aby je kníže předešel“. Vykládat Srbům o zásadách, znamená ztrácet čas. Vůči nim třeba postupovat zdůrazňováním národní svobody; jiné svobody, např. svobodu tisku, těžko pochopí. Zreorganizovanou skupštinu zamýšlel Zach jako nástroj k povznesení autority knížete hlavně vůči „velikašům“ ze senátu. „Pokud jde o administrativu,“ pokračoval Zach v líčení, „národ ji vcelku postupuje knížeti, pouze »velikaši« se do ní vměšují... Skupština se vcelku spokojí s povšechnou zprávou o stavu země a vývoji poměrů; bude jen vyjadřovat svá přání. Všechny současné nesnáze vycházejí ze senátu, který však nelze než postavit po bok skupštině. Avšak jak srovnat vedle sebe tato dvě tělesa, z nichž jedno [senát] je jmenováno knížetem a na doživotí, druhé [skupština] národem? Jestliže se kníže nebude moci dohodnout se senátem, stane se skupština nezbytnou... Kdyby kníže zamýšlel podniknout něco v státních záležitostech, snadno by mohl dát své moci svrchovanou váhu, on si však nerozumí a »velikaši«, kteří mají moc v rukou, si nepřejí žádnou změnu, jež by mohla dát knížeti více moci.“ V té souvislosti vyslovil Zach obavu, že kníže bude pomlouván, že si chce nezákonně přisvojit více moci. Prostředek k tomu nalézal však ve skupštině, „lidovém shromáždění, milovaném a ctěném národem“. Kníže by se měl postavit na jeho stranu. Zach však pochyboval o jeho odhodlanosti a obával se, že ho „velikaši“ odvrátí od této myšlenky. Proto za současné situace viděl jediné možné východisko – vyčkávat příznivějších okolností.

O těchto myšlenkách a představách diskutoval Zach a radil se s nejlepším srbským právním odborníkem Hadžićem a prohlásil mu otevřeně: „Vaše ústava je neúplná, anarchická; doplňte ji organickým zákonem, který by fixoval postavení skupštiny, avšak dříve vydejte zákon o organizaci obcí a pak se vrátím k radě nebo senátu. Je zde mnoho práce, která si vyžádá léta času a příznivé okolnosti. Schopný kníže by záhy uspěl, s dnešním však třeba být opatrným.“

Nátlak na Hadžiće, aby pracoval na zákonu o organizaci obcí, měl být přípravou k plánované akci na reorganizaci ústavy. A důmyslnou, neboť

²⁰ Úmyslně užívám tohoto srbského slova k překladu Zachova francouzského „les grands“.

obce se v Srbsku těšily velkým svobodám, avšak měly také velké povinnosti; ze státně zkušovaných kandidátů volily ředitele škol, platily kněze, udržovaly kostely; měly své hostince a statky, jež samy spravovaly bez zásahu ústřední moci. Byly to svobody ze starých časů, jež respektovali i Turci, i když jinak brzdili obce na cestě pokroku. Kodifikovat tyto zákony a naplnit je pokrokovým duchem 19. století zdálo se Zachovi být předstupněm k velkému novodobému ústavnímu dílu.

Tyto zprávy o Zachově spolupráci s Hadžićem na státně reformním díle máme doloženy také přímým archivním dokladem. Je jím Hadžićovou rukou psaný text elaborátu „*Osnovne misli imajući dokazati potrebu Ministerialni Zasedanija u Srbiji*“.²¹ Je to prvý ze čtyř různých elaborátů „Osnovných mislí“, věnovaných lepšímu státnímu zřízení Srbska. Tento elaborát není datován, ani podepsán. Protože však víme, že Hadžić musel roku 1846 odejít ze Srbska, můžeme dobu vzniku elaborátu klást bezpečně nejpozději do roku 1845, kdy Zach uvažoval o nezbytnosti reorganizace sbrského státu a přesvědčoval o ní své ustavobranitelské přátele. Navíc jsou na originále po straně kratší německé poznámky tužkou, o nichž lze podle rukopisu prohlásit, že byly přičiněny Zachem, jenž tak pravděpodobně učinil na Garašininovu výzvu. Proto mu k tomu účelu půjčil Hadžićův rukopis.

Základní myšlenkou Hadžićova návrhu je otázka přebudování srbské ústřední správy. Je v něm položen důraz na zásadu, že stát může plnit své mnohostranné úkoly jen tehdy, bude-li v jeho vládě naprostá shoda. Ministerstva musí zkoordinovat své úkoly, neboť jsou na sobě navzájem závislá. Toho možno dosáhnout jen společným řešením vážných úkolů za účasti všech členů vlády. Budou-li takto postupovat jako jedno tělo, bude možné dělat jednotnou státní politiku. V podstatě hlásal Hadžić totéž, o čem Zach psal a diskutoval od podzimu r. 1844, nepochybně i s Hadžićem. Se Zachovými náměty má tento plán společnou argumentaci poukazem, že takové rady ministrů existují v Rusku, Rakousku, Prusku, Anglii, Francii a Spojených státech amerických.

V Hadžićově elaborátu byla také jednou větou dotčena národní politika Srbska s konečným sílem sjednotit postupně kolem sebe všechny jižní Slovany, nejen turecké, nýbrž i rakouské, což je v souladu se Zach-Garašininovým „Načertanijem“.

Když r. 1845 dokončil Hadžić své velké právnícké dílo, srbský občanský zákoník, vyjadřoval se o něm Zach velice pochvalně, avšak měl pochybnosti, zda bude vládou přijat,²² i když byl vypracován v duchu zásad platných ve všech osvícených státech evropských a v rozporu s překonanou patriarchální soudní procedurou srbskou. Dokonalost díla a právnícký věhlas jeho autora neuchránily ho však před nelibostí Vučiće a jeho stoupenců, kteří pod záminkou, že Hadžić je „švaba“, mstili se mu za jeho pokrokové a proticaristické smýšlení. Události spěly k jeho nedobrovolnému odchodu ze Srbska. „Knežević mne ujišťuje,“ hlásil Zach v této souvislosti svým polským představeným,²³ „že Hadžić brzy odejde. Byla by to velká zráta pro knížete a pro stát; kníže by ztratil přítele a země

²¹ Orig. v Garašininovu archívu v Srbském státním archívu v Bělehradě.

²² Zach Czajkowskému 29. VII. 1845, B. Czart. 5392, f. 995–1026.

²³ Zach Czajkowskému 27. II. 1846, B. Czart. 5393, f. 243–273.

jediného nezávislého zákonodárce; ruská strana by triumfovala.“ Ministři byli nejednotní a pod silným tlakem Vučićovým. Protože kníže byl slabý a nerozhodný, byl jediný zastánce Hadžićův, Garašanin, v nevýhodě a nemohl řídit Hadžićovu obranu, jak by chtěl. Zach, který osobně i odborně měl k Hadžićovi velice blízko, nemohl mu ze zákulisí nijak pomoci. Sám byl totiž také terčem nepříznivých projevů Vučićových a zvláště Petronijevićových, který narušoval jeho agentské spojení s Cařihradem, až dosud udržované prostřednictvím srbských vládních kurýrů. Nakonec v zá-pase o udržení Hadžiće jeho přátelé podlehli. Senát, který před lety najal Hadžiće, aby vypracoval zákoník, uznal na jaře 1846 jeho závazek za splněný a tím naznačil, že velký právník může jít domů na sever za Dunaj a Sávu. Kníže mu však zajistil další vyplácení služného bez jakékoli srážky. Na více se nezmohl. Zach velice litoval Hadžićova odchodu; osobně ztratil přítele a právního konsultanta. Ztráta Srbska byla podle jeho soudu zvláště veliká, neboť nebylo nikoho, kdo by Hadžiće mohl nahradit. A pak, kladl si Zach otázku, „jaké následky bude mít propuštění tohoto učeného muže u rakouských Srbů, mezi nimiž je významnou osobností?... Hadžić stál na straně knížete proti Vučićovi, neopíral se o rakouský konzulát. Usiloval o nastolení v Srbsku legálního a normálního řádu, který vylučoval osobní vlivy při vykonávání spravedlnosti. Proto ho Rusové nenáviděli a [ruský konzul] Danilevskij dovedl proti němu využít Vučićovy nenávislné vášně“.²⁴

Po Hadžićově odchodu zpomalila se Zachova zákulisní činnost ve prospěch ústavní reformy. Aspoň nemáme o ní dosti zpráv. Jeho spojení s Cařihradem bylo zlou vůlí Petronijevićovou téměř přerušeno, takže měl málo možností referovat tak často a bez obav z prozrazení jako dosud. A pak měl mnoho práce s vysvětlováním vládním předákům významu současných polských událostí a haličských reží r. 1846, aby nebyly neprávem připisovány Czartoryskému. Přesto vypracoval tehdy pro Garašanina memorandum o výstavbě železnic v Srbsku, již nabízely rakouské, německé a britské společnosti.²⁵ Vypracoval také memorandum o lepší výchově srbské armády a její přípravě na válku a odevzdal je v lednu 1847 Garašaninovi.²⁶ Je to jeho první projev v oblasti organizace a výchovy srbské armády, jimž po revoluci 1848 věnoval největší část svého zbývajících života. Avšak nejvíce jeho času pohltilo sledování úkolu, jímž ho pověřil Czartoryski, propagovat v Srbsku ideu dědičnosti srbského trůnu v rodu Karađorđevićů. Tato akce však narážela na odpor Vučićových stoupenců, inklinujících stále více k Rusku, na slabost knížete a nerozhodnost Garašaninovu. V Paříži nechápali všechny potíže a vinu hledali také v Zachovi, který však dělal, co mohl. Pro polskou emigrantskou politiku znamenala by dědičnost srbského trůnu v rodu Karađorđevićů stabilizaci jejich politické pozice na Balkáně a jistý odrazový můstek k dalším protiruským akcím v této části Evropy, prováděným diplomatickou a politickou službou západních velmocí. Proto se v instrukcích, které Zach dostával prostřednictvím Czajkowského z Paříže, kladl stále velký důraz na tuto

²⁴ Zach Czajkowskému 15. IV. 1846, B. Czart. 5393, f. 329–394.

²⁵ Zach Czajkowskému 16. I. 1846, B. Czart. 5393, f. 69–79.

²⁶ Zach Czajkowskému 30. I. 1847, B. Czart. 5394, f. 1–36.

akci, zatímco o ústavní otázce se takřka mlčelo. A tak, jestliže se jí Zach přesto dále zabýval, byl to projev jeho osobního zájmu o ozdravení srbských poměrů a vůle pomoci srbským přátelům, kteří souhlasně s ním uznávali naléhavost řešení této otázky.

K oživení práce na návrhu lepší organizace srbského státního zřízení došlo na začátku roku 1847 po propuštění rusofilských ministrů Pauna Jankoviće a Stanišiće. Po tomto oslabení rusofilského směru dal se i Petro-nijević proudem stoupenců reformy a 4. února požádal na plesu Zacha, aby pracoval na diskutovaném plánu.²⁷ Zach pak prostudoval nejen platnou ústavu, ale i senátní a ministerská usnesení, a první, co si ověřil, bylo, že nedávná výměna ministrů byla v duchu ústavní normy a senátních usnesení. Pak začal pracovat na celkovém návrhu úpravy ústavy. O průběhu práce a jejím výsledku rozepsal se ve své zprávě z 27. února,²⁸ jež je jediným naprosto spolehlivým pramenem o vzniku tohoto pozoruhodného ústavního návrhu:

„Právě jsem dokončil největší politickou práci, kterou jsem podnikl v Srbsku. Nazval jsem ji *»Osnovne misli, Základní myšlenky«*. Má téměř 18 listů. Jednám v ní o hlavních zásadách konstitučního státu a přihlížím při tom k současnému stavu Srbska, k jeho zákonům a obyčejům. Snažím se dokázat nezbytnost [konstitučního] vládnoucího systému, jednotného ministerstva aplikujícího tento systém. Mluvím o knížeti, ministrech, zastupcích národa atd., navrhuji organizaci kabinetní rady srbského knížete. Nezapomínám na dynastii. Tato práce bude čtena v radě a doufám, že jsem aspoň shromáždil větší část materiálu, na jehož základě by mělo srbské ministerstvo zahájit porady, aby dospělo k jednotě vlády.“

Potud Zachův záznam, z kterého možno dedukovat, že „Osnovne misli“ byly rozvedením a doplněním jeho dřívějších představ o zřízení rady ministrů a její kompetenci. Při srovnání s jejich dvěma zachovanými exempláři²⁹ však zjistíme, že ani jeden z nich nemá rozsah 18 stran. První je sešit o 82 stranách velkého formátu, opatřený nápisem „*Osnovne misli -u febr. 1847*“; je napsán německy a prokazatelně Zachovou rukou. Druhý exemplář je vlastně srbský překlad prvního. Napsán je rukou Atanasije Nikoliće, přednosta policejné ekonomického oddělení v ministerstvu vnitra, spravovaném Garašaninem, pro kterého byl také pořízen. Je bez nadpisu a začíná přímo textem první části o úkolu státu (*O zadatku države*). Je ještě rozsáhlejší, neboť zabírá 100 sloupců textu na papíru velkého formátu. Jak je vidět, stručnější text „Osnovných misli“ o 18 stranách, o kterém Zach psal svým polským představeným, se nezachoval. Podle Zachových zmínek lze mít za to, že to byl přípravný text části jeho velkého elaborátu. Stručný výťah z ní to osvětlí.

Její úvod obsahuje teoretické úvahy o různých druzích státu. Ať je jeho podoba jakákoli, musí se státní úkoly plnit podle jednoho plánu v zájmu dozoru a péče o povznesení obecného blaha. Proto je povinností ministrů uvést společným úsilím v naprostý soulad hlavní úkoly svých resortů — což všechno byly zásady, které známe z dřívějších Zachových úvah

²⁷ Zach Czajkowskiému 27. II. 1847, B. Czart. 5394, f. 37–68.

²⁸ Tamže.

²⁹ Jsou uloženy v Garašaninovu archívu v Srbském státním archívu v Bělehradě.

a z jeho spolupráce s Hadžićem. Neshoda mezi ministry nebo mezi vládcem a ministry je s to přivést kteroukoli zemi do stavu anarchie. Zach uvádí takové příklady z nedávné doby (vztah knížete Michala k ministrům, spor o propuštění rusofilských ministrů Jankoviće a Stanišiće z vlády a posléze neústavní postup knížete Alexandra při obsazování ministerských míst nečleny státní rady). Proto musí srbská vláda nahlédnout potřebu dohody o společném pracovním postupu na zasedáních ministrů. Tato ústavní praxe měla by být zavedena také ve státní radě. Plynulého rozvoje státu možno dosáhnout jen jednotnou nacionální politikou navenek a zavedením ústavního systému uvnitř.

Druhá část „Osnovných mislí“ je věnována srbské národní politice (*O narodnoj politici Srbije*) a ideově kotví v „Načertaniji“ z r. 1844. Liší se však od něj velkou opatrností, zdůrazňováním, že Srbsko je malá země v nevýhodné geografické poloze; proto nemůže pomýšlet na velkou politiku, zvláště když Anglie a Francie jsou daleko. Změnu by mohlo přivodit jedině dosažení břehů Adriatického moře. Dokud jich nedosáhne, musí Srbsko hledat přátele u svých bezprostředních sousedů, u ostatních jižních Slovanů, vůči nimž má Srbsko výhodnou centrální polohu a vedle ní slavnou a podmaňující minulost. Jeho koncentrační úloha by však měla začít u Srbů v sousedství a vyústit v probuzení pocitu národní jednoty všech Srbů jako základu jihoslovanské jednoty.

Z ostatních Zachových myšlenek pronesených v druhé části „Osnovných mislí“ vyjímám ještě názory na poměr Srbska k Rusku a Portě, na podíl církve v národní politice a poměr vůči katolickým a moslimským Srbům. V úvaze o poměru Srbska k Rusku je patrna stará teze ustavobranitelů, že ruské protektorství nad Srbskem není zakotveno v rusko-tureckých úmluvách, nýbrž že si Rusko tuto úlohu usurpovalo. Ve skutečnosti má být Rusko jen ručitelem současného poměru srbsko-tureckého. Nemá se co vměšovat do vnitřních záležitostí Srbska a vyvarovat se všeho, co by mohlo zhoršit poměr mezi Srbskem a Portou, s níž třeba udržovat přátelské styky. Není totiž třeba urychlovat vývoj, který spěje k rozpadu turecké moci v Evropě. A když již k němu jednou dojde, musí být úkolem srbské politiky přimět hotovým činem Rusko a Rakousko k tomu, aby se vzdaly plánu rozdělit Turecko, a získat Francii a Anglii pro nový nezávislý křesťanský stát na jeho místě, schopný podepřít rovnováhu sil v Evropě. Politika přátelských vztahů k Portě, jak ji praktikuje Petronijević, přinesla již Srbsku určité úvahy; budou tím větší, čím více osvědčí srbská vláda své schopnosti a úsilí. Její vliv na ostatní Slovan v Turecku a vyhlídka, že je bude bránit proti Rakousku a Rusku, budou tomu znamenitě napomáhat. V zájmu vytvoření jihoslovanského státu bylo by žádoucí, aby Srbsko dělalo prozíravou náboženskou politiku. Jejím prvním postulátem by mělo být vyprostit srbskou pravoslavnou církev z vlivu cařihradského patriarchátu, protože tento slouží cizím politickým plánům, a pak vytvořit dobré vztahy mezi církví a státem; jinak bude carská politika zasévat mezi ně nesváry a pak vystupovat jako prostředník a vytvářet si tak další základny svého vlivu. Vůči katolíkům a muslimům v Bosně a Hercegovině doporučoval politiku náboženské snášenlivosti a naprosté občanské rovnoprávnosti. O problému řešení feudálně agrárních vztahů v těchto dvou zemích nenacházíme v „Osnovných mislích“ ani slovo.

Po obsáhlém pojednání o národní politice Srbska přešel Zach k otázce nastolení ústavního pořádku v zemi. V části nazvané „*O udijsstvovanju jedne ustavne državne politike*“ vyložil potřebu ústavního režimu a naláhevě se zasazoval o odstranění rozporů mezi nejvyššími státními činiteli a o zavedení parlamentních zařízení – samozřejmě podle západních vzorů, jejichž konstituční zřízení považoval za vzorové. Podle toho dopadl v odstavci o knížeti soud o ústavním panovníku a jeho poměru ke společnosti: „Ústavní panovníci,³⁰ kteří vládnou podle zákona, jsou všude mnohem silnější než absolutističtí. Monarchové, kteří vládnou svobodným občanům, mohou od jejich vlasteneckého uvědomění očekávat větší oběti než od otupělého a těžce uhněteného národa.“

Jaké mělo být poslání „Osnovných mislí“ a komu byly určeny?³¹ Na rozdíl od „Načertanije“, které bylo určeno knížeti, od kterého se teprve dostalo dále, byly „Osnovne misli“ určeny ministrům, avšak nikoli výlučně. Odstavec o moci knížete byl adresován přímo Alexandrovi. Základní politická koncepce srbská je převzata z „Načertanije“. Jejím včleněním do „Osnovných mislí“ vyšel Zach vstříc Garašaninovu přání, aby byla jasně formulována národní politika Srbska. Proto se zde, i když zastřeně, mluví o utvoření státu, v němž budou mít svůj domov všichni jižní Slované, nikoli jen Srbové, dosud poddaní tureckému sultánu. Lze to vycítit ze smyslu slov a vět, i když v nich nejsou jmenovitě uvedena jména jednotlivých jihoslovanských větví a jejich zemí, předurčených k sjednocení. Z opatrnosti není zde také zmínka o Rakousku jako druhé mocnosti utlačující jižní Slovany a předurčené stejnému osudu jako Turecko. Proto není v „Osnovných mislích“ zmíněno sjednocení s Charváty a nemluví se tu ani o osvobození katolických Srbů z Bosny a Hercegoviny. V opatrnosti při vytyčování politických cílů srbské národní politiky byly „Osnovne misli“ mnohem důslednější než „Načertanije“. Za čtyři roky, jež uplynuly od koncipování, osvojil si Zach mnoho z Garašaninovy politické střízlivosti a reálného chápání balkánských poměrů a slevil mnoho ze své všeslovanské rozmáchnosti, jež charakterizovala jeho prvotní plán srbské slovanské politiky.

Po tomto nástinu vzniku „Osnovných mislí“ a po podání výběru některých jeho myšlenek – k podrobnému jich rozboru byl by povolanější ústavněprávní odborník – nutno odpovědět na otázku, jaké byly jejich další osudy. Podmínky k pokojnému uvedení jejich zásad v život nebyly r. 1847 v Srbsku příznivé. Chyběla totiž jednota názorů ve vládě, s kterou se po lednové vládní rekonstrukci (propuštění rusofilů P. Jankoviće a Stanišiče) počítalo. Garašanin a Petronijević se nesháněli s Vučićem, avšak ani vůči sobě navzájem nebyli upřímní. Svůj názor na zahraničního ministra Petrojeviće sdělil v létě 1847 Garašanin Kničaninovy slovy: „Na pana Avrama [Petronijeviče] nelze se spolehnout; odejde ihned k Rusům [a] Němcům a bude si jim stěžovat, že ho vyháníme, protože usiluje o ná-

³⁰ Zach, jehož soud byl určen knížeti, užil slov „ustavni knjazevi“.

³¹ Kromě tří zde citovaných a užitých elaborátů je ještě zachován v Garašaninovu archivu zlomek tohoto plánu, zkráceného, jak se zdá, přímo Garašaninem, kterému vadila přílišná rozsáhlost, místy až mnohomluvnost Zachovy předlohy. Jenže již na třetí straně Garašanin přestal. Obsahově nepřináší zlomek nic nového.

stupnictví atd.³² Přesto se Garašanin nedal odradit a snažil se i v této atmosféře vzájemné nedůvěry pracovat k realizaci plánu. Koncem prosince přiznal se Zachovi, že již pročetl s knížetem jeho „poslední plán o organizaci rady ministrů a organizaci skupštiny atd. Zvolil si k tomu volné hodiny, které spolu trávili ve vnitrozemí“.³³ To je poslední Zachova zmínka o osudu jeho díla, jehož myšlenky nebyly uvedeny v život. Zprvu to oddalovala zmíněná nejednota mezi ministry, avšak rozhodující příčinou odkladu byly revoluční události r. 1848 v Rakousku, jež odvedly Zacha zpět do jeho české vlasti. Tím odešel ze Srbska hlavní propagátor moderního konstitucionalismu a jeho srbsští přátelé byli příliš zaměstnaní sledováním nacionálního boje srbsko-maďarského v jižních Uhrách a organizováním pomoci bojujícím sounárodovcům. A když se po dvou letech vrátil Zach do Srbska, byl zde zaměstnán ve zcela jiném pracovním poměru a oboru. Jako prvý budovatel dělostřelecké školy v Bělehradě, pozdější vojenské akademie, vychoval několik generací moderně vyškolených důstojníků, kteří v následujících osvobozeneckých válkách vedli srbské pluky k vítězství.³⁴ Zda se při pozdějších realizovaných změnách ústavy přihlédlo k jeho návrhům, mělo by být předmětem dalšího výzkumu. Důmínám se, že je již nyní možné odpovědět na tuto otázku kladně. Zach byl po několik desetiletí v Bělehradě po ruce a hlavně Garašanin, který měl ještě dalších dvacet let hlavní slovo v srbské politice, měl všechny jeho písemné návrhy ve svém archívu. Je nepochybné, že z nich čerpal náměty při dalších reorganizačních úvahách a že těžil také z výsledků častých rozhovorů s ním, které nutně zanechávaly v něm stopy jeho vlivu. Proto můžeme ve vylíčené Zachově akci a v jeho návrzích spatřovat usměrňující zdroje úsilí srbských buržoazních politiků vytvořit ze Srbska stát svým konstitučním zřízením co nejvíce podobný konstitučním monarchiím západní a střední Evropy.

³² Míněno je nástupnictví v knížeci hodnosti. Garašanin Kničaninovi 22. VIII. 1847. Viz *Grgur Jakšić*, *Prepiska Ilije Garašanina, Građa SAN III, Beograd 1950*, 138.

³³ Zach Czajkowskému 31. XII. 1847, B. Czart. 5394, f. 295–315.

³⁴ Zde třeba krátce vysvětlit, jak se dostal právník Zach k vojenskému povolání. V době svého emigrantského pobytu ve Francii v 30. letech přivydělával si překládáním z němčiny do francouzštiny. Jeho největším překladatelským dílem byl překlad spisu pruského generála a dělostřeleckého odborníka *Karla Deckera Die Taktik der drei Waffen*. Při překládání poznal další vyslovené „dělostřelecké“ spisy Deckery. Jako tajný agent snažil se v Bělehradě vyhovovat speciálnímu zájmu knížete Alexandra o dělostřelectvo a sháněl a studoval potřebnou literaturu. Získal si pověst vojenského odborníka. Proto nepřekvapí, že začátkem r. 1847 vypracoval pro Garašanina memorandum o lepší výchově srbské armády a proč přesně o rok později dal mu Garašanin k vyjádření návrh zákona o národní milici, kterou o 20 let později osobně organizoval. Prakticky své teoretické vojenské znalosti vyzkoušel ve velitelské funkci v obou slovenských dobrovolnických výpravách r. 1848 a 1849. O jeho přechod do srbské vojenské služby se nejvíce zasloužil vojvoda Kničanin, který přesvědčil jak Zacha, tak knížete, a překonal odpor vučivců.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE TSCHECHISCHE ANTEILNAHME AN DEM AUFBAU SERBIENS ALS MODERNEN STAAT IN DEN VIERZIGER JAHREN DES 19. JAHRHUNDERTS

In der Geschichte der Endgestaltung Serbiens zum modernen Staat fiel eine bedeutsame Aufgabe den sogenannten „Ustavobraniteli“ (Verfassungsverteidiger) zu, das ist einer Gruppe von Bourgeoisie-Politikern, welche, aus der politischen Unterstützung Frankreichs und den Ratschlägen der polnischen konservativen Emigration des Fürsten Czartoryski Nutzen ziehend, im Jahre 1843 in Serbien einen Staatsstreich durchführten, und dem Alexander Karadjordjević an Stelle des vertriebenen Michal Obrenović zum Thron verhalfen. Das neue, oben berührte verfassungsverteidigende Regime löste sich politisch von der russischen Protektion los, und trug im Sinne der französischen Politik Sorge um ein gutes Verhältnis zu Konstantinopel, das ihm auch Czartoryski als Interimslösung empfahl. Auf dass die neue serbische Regierung diesen Weg nicht verlasse, unterhielt Czartoryski in Belgrad seinen geheimen politischen Agenten.

Dieser Agent war ab Oktober 1843 der Tscheche František Zach, der ausser dieser seiner, ihm auferlegten, Amtspflicht, sich mit der Propagation der slawischen Gegenseitigkeit auf dem Balkan befasste, wie auch mit Plänen, auf welche Weise den serbischen Staat zu reorganisieren, damit er sich möglichst der entwickelten westlichen Staaten angleiche.

Während seine ersteren persönlichen Bemühungen in seiner Anteilnahme an dem Plan der Vereinigung aller Südslawen in einem Staate („Načertanie“ vom Jahre 1844) Erfolg zeitigten, blieben, soweit es sich um die zweite verfolgte Problematik handelt, als Rückstand nur einige partielle Memoranden über eine bessere Organisation des serbischen Staates, und weiter eine allgemeine Zusammenfassung aller seiner Vorstellungen, und zwar im Elaborat „Grundideen“ (Osnovne misli) vom Jahre 1847, das ist eine Zusammenfassung über die Reorganisation des serbischen Staates, zurück. Dem Entstehen der Grundideen und dem Arbeitsvorgang an ihnen, der mit Zustimmung des Fürsten Alexander und Garašanin erfolgte, ist der hauptsächlichste Teil dieser Studie gewidmet. Zachs Elaborat wurde am Ende des Jahres 1847 vollendet und zu dieser Zeit der Regierung zur Durchberatung vorgelegt. In diesem Stadium wurden aber die Verhandlungen eingestellt, denn die revolutionären Ereignisse in der ungarischen Nachbarschaft wandten die Aufmerksamkeit der Regierung in eine andere Richtung ab. Zu ihrer Beiseitstellung trug auch Zach mit seiner Abreise von Belgrad bei. Trotzdem wurden einzelne seiner Gedanken in die später durchgeführten Reorganiserungen des serbischen Staatslebens und Staatsverwaltung aufgenommen.

